

Tyske brakteater i danske fund

Af Jørgen Steen Jensen

Udgravningen af Aggersborg kirke 1976 bragte det hidtil største antal mønter fra et dansk kirkegulv for dagens lys, nemlig 340 (1). Flere af disse mønter frembyder specielle problemer, og der bliver forhåbentlig lejlighed til engang at fremlægge fundet i sin helhed. To af mønterne har givet anledning til en lille undersøgelse, hvis resultat i form af en oversigt skal fremlægges her.

Da de to mønter ankom til Nationalmuseet, fremtrådte de som krøllet sølvblik, men takket være konservator Claus Gottliebs indsats har det været muligt at få brugbare stykker ud af dem. Det var efter konserveringen ganske klart, at vi havde at gøre med tyske middelalderbrakteater, men den dårlige bevaringstilstand og det utydelige præg gjorde det naturligt at rådspørge en tysk fagfælle og specialist, dr. Bernd Kluge, Münzkabinett, Berlin. Hans generelle bestemmelse på grundlag af tilsendte fotografier er gengivet nedenfor.

Mønterne er nu indført i Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings fundprotokol med følgende beskrivelse: »Fragmenter af store tyske brakteater, formentlig af nedersachsisk oprindelse, før 1220-1230 (jfr. brev fra B. Kluge, Münzkabinett, Berlin, 27. dec. 1977). Fragmenterne, der oprindeligt ved fundet var sammenkrøllede og først ved konserveringen rettedes ud, kan med al forsigtighed for den cnes vedkommende bestemmes

som muligvis Hildesheim, idet der ses et stort kors samt halvdelen af en siddende skikkelse (fig. 1), vægt 0,17 gram, jfr. Galster: Bünstorf-fundet 230 og 231 (fig. 2), mens den anden, der nu er knækket, vægt 0,12 gram, som motiv kan have en fanestang eller lignende (fig. 3). Den kan minde om Sachsen, Bünstorf-fund nr. 172, eller ærkebispedømmet Magdeburg, Sammlung F. Bonhoff, I. nr. 670« (2).

Brakteaterne er på mange måder interessante, ikke mindst fordi de i deres blomstringstid i midten og anden halvdel af 1100-tallet repræsenterede et højdepunkt i europæisk møntkunst. Vore fragmenter er kun en svag afglans af dette. Brakteaterne er mønter, der er ensidigt præget på en stor, ofte 4 til 5 cm bred

Fig. 1-3. 1 og 3 er fragmenter af tyske brakteater før 1220-30 fra Aggersborg kirke (Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling FP 3528.290-91), 1 er sandsynligvis fra bispedømmet Hildesheim, mens 3 ikke er endelig bestemt. Til sammenligning med 1 vises som 2 en Hildesheim mønt fra Bünstorf-fundet, FP XXII. 232.

blanket, som er ganske tynd. På grund af størrelsen er der mulighed for at lave et uhyre detaljeret møntbillede, og dette kan være endog meget fint udført. De enkelte møntsteder er undertiden repræsenteret ved en lang række brakteater, fordi man ofte fornyede mønten hvert år, og kun udmøntningen fra dette år var gyldig ved officielle betalinger.

Brakteaterne har for nylig været behandlet i oversigtsform. Dels af Bernd Kluge (3) og dels af dr. J. Weschke fra Deutsche Bundesbank (4). I det følgende bygger jeg hovedsagelig på Kluges fremstilling. Mønttypen optræder første gang omkr. 1130 i Mark Meissen og spredt sig herefter i de næste 10 til 15 år til Thüringen, Magdeburg og Harzen. Senere når den Niedersachsen, Hessen og Wetterau samt fra omkring 1160 Brandenburg. Omkr. 1180/90 nås floderne Weser og Main, grænser der ikke overskrides. Rent kunstnerisk nås højdepunktet ved århundredeskiftet, og fra 1220 tager kvaliteten stærkt af, ligesom størrelsen bliver mindre. Ved midten af 1200-tallet er udviklingen nået derhen, at brakteaterne er blevet til de små hulpenninge, der skulle dominere møntcirkulationen i flere hundrede år i Nordeuropa, bl.a. også i Danmark.

Selve betegnelsen »brakteat« er lærd, og den optræder første gang i tyske værker fra slutningen af 1600-tallet (5).

Brakteaterne er ret hurtigt nået til Norden, de optræder første gang i det gotlandske Burge-fund. Dette fund blev gjort 1967, og der foreligger indtil videre kun foreløbige publikationer, bl.a. af Gert Hatz (6). Dets nedlægnings dateres af en brakteat fra Quedlinburg, som er fra 1140-45.

Fra Danmark indenfor dets historiske grænser kendes der vistnok kun fire skattefund med tyske brakteater. Heraf er de tre publiceret af Georg Galster, og

hans resultater skal meddeles i det følgende. Det fjerde fund har aldrig været genstand for nogen indgående undersøgelse, og det skal blot omtales kort.

1. Øster-Uttrup fundet (tidligere kaldt Aalborg-fundet), nedlagt c. 1157 og fundet 1696. På grundlag af afbildninger hos T. B. Bircherod, *Specimen Antiquæ Rei Monetariæ Danorum* fra 1701 (fig. 4) og ved sam-

Fig. 4. Planche fra T. B. Bircherod, *Specimen antiquæ rei monetarium Danorum*, 1701, ved side 62. I midten tre brakteater fra Goslar, som er omgivet af norske brakteater af Dæli-typen, alle fra Øster Uttrup-fundet 1696. Den øverste mønt har ikke noget med sagen at gøre, den er fra Christopher II, Sakskøbing, Hauberg 2, Mansfeld-Bullner 579.

menligning med et bevaret manuskript til denne bog kunne Galster 1931 (7) fremdrage fem tyske brakteater i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling som formentlig stammende fra dette fund, mens en sjette mønt, en

Fig. 5-7. Brakteater fra Goslar med indskrifter for Skt. Simon og Judas, præget før 1157, fra Øster Uttrup-fundet og afbildet hos Bircherod, 4. Optaget og afbildet i Beskrivelsen 1791 under Oluf Hunger, tavle XII. 5, 1 og 6. 7 er dog ikke dette eksemplar. Vægt 0.50 0.60 og 0.55 gram.

ganske tynd, egentlig tosidet præget mønt fra Merseburg, begyndelsen af 1100-tallet, som Bircherod også afbilder, og som muligvis er en slags forgænger for brakteaterne, ikke kendes i Den kgl. Samling. De mønter, som Galster med rimelig sikkerhed identificerede, er tre stykker fra Goslar (fig. 5, 6 og 7), en fra ærkebisp Arnold af Mainz (1153-60), præget i Erfurt (fig. 8) og endelig en som nu ligger blandt »de ubestemte«, men som med et spørgsmålstegn henførtes til Brandenburg (fig. 9). Senere er et meget lignende stykke af den tyske numismatiker R. Gaettens henført til Bardowick, hertug Bernhard III af Sachsen (1181-89) (8), men med vor viden om Øster Uttrup-fundets datering må i hvert fald dateringen være forkert. Der er grund til at tro, at endnu nogle Goslar-brakteater, som fandtes i Samlingen, da »Beskrivelsen« udarbejdedes i 1780'erne (fig. 10-11), eller som ligger uden proveniens med tilsvarende motiv og patinering kan stamme fra dette fund. Det samme gælder et par an-

Fig. 8. Brakteat fra ærkebisp Arnold af Mainz (1153-60), præget i Erfurt før 1157, fra Øster Uttrup-fundet. Afbildet hos Bircherod 1701 på planche ved s. 69 og i Beskrivelsen 1791 under kong Niels, tavle XIII. 1. Vægt 0,90 gram.

Fig. 9. Ubestemt tysk brakteat fra Øster Uttrup-fundet, før 1157. Bircherod planche ved s. 61, Beskrivelsen 1791 under Knud den Hellige, planche X. 6. Seneste forslag er Bardowiek, syd for Elben, men sagen kan ikke siges at være afgjort. Vægt 0,54 gram.

Fig. 10-11. Goslar brakteater, der også må anses for at stamme fra Øster Uttrup-fundet 1157. Beskrivelsen 1791, Oluf Hunger, tavle XII. 2 og 3. Vægt 0,50 og 0,79 gram.

Fig. 12. Frueabbediet Eschweges ældste brakteat, præget c. 1150 af Judith v. Lohra. Unik. Ingen proveniens, men kan muligvis stamme fra et af Øster Uttrup-fundene. Vægt 0,92 gram.

dre brakteater, som enten vides at have været i Samlingen i 1780'erne (9), eller som henligger uden proveniens og i samme dårlige bevaringstilstand som ærkebisp Arnolds ovennævnte mønt, der er foldet og defekt. Dette gælder således frueabbediet Eschweges ældste brakteat, et unikt stykke, præget c. 1150 af Judith v. Lohra (fig. 12) (10). Sådanne forsøg på at hense moneter i en i øvrigt gammel samling til et flere hundrede år gammelt fund må naturligvis altid være forbundet med nogen usikkerhed.

Øster-Uttrup fundet kan, som nævnt, dateres til 1157, og det udgør den ene halvdel af et dobbeltfund, hvis anden del fremkom 1708, og hvorfra nogle af de tyske brakteater naturligvis også kan stamme. Det giver et sikkert holdepunkt for benyttelsen af tyske brakteater i Limfjordsegnene.

2. Et kæmpemæssigt fund på 4-5.000 brakteater blev 1827 gjort nær kirkegården i Bünstorf, 10 km nordøst for Rendsborg. Det var kun dele af fundet, som blev udtaget til Det kgl. Møntkabinet, og på grundlag af det i Samlingen forhåndenværende materiale samt C. J. Thomsens senere, meget udførlige indførelse i

Fundprotokollen (11), blev det publiceret af Georg Galster 1917 (12), efter at den tyske numismatiker Hermann Dannenberg 1880 havde foretaget en første bearbejdning. Det store fund blev af Galster ordnet i typer, og blot en opregning af antallet af tyske brakteattyper giver en antydning af dets rigdom:

Hamburg (39), byen Lübeck (28), ærkebispedømmet Bremen (34), samme i Stade (2), bispedømmet Verden (1), Braunschweig-Lüneburg (58), Lauenrode (2), Wölpe (2), Hallermund (1), Sachsen (12), Brandenburg (16), Mecklenburg (12), bispedømmet Hildesheim (17), bispedømmet Helmstedt (6), bispedømmet Halberstadt (8), ærkebispedømmet Magdeburg (10), frueabbediet Quedlinburg (9), Eschwege (2), abbediet Corvei (1), Goslar (17), Schlesien (2), Wetterau (4), Thüringen (2), Lobdeburg (3), Blankenburg-Regenstein (1), andre (12), i alt 301 typer. Fundet antages nedlagt omkr. 1225.

Det må understreges, at Bünstorf-fundet ganske vist formelt stammer fra dansk område i Slesvig, men Fræslet, landet vest for Svansø og Jernved, var i hvert fald fra 1100-tallet præget af sachsiske nybyggere, og Vilh. la Cour kunne konstatere, »at bebyggelsens sachsiske præg har været enerådende så langt tilbage kilderne fører os« (13).

Møntfundets sammensætning peger da også syd over. Galster anførte i sin tid nogle eksempler, hvortil nu kan føjes brakteatfundet fra Eutin i Holsten, der indeholdt 173½ brakteat, fordelt på 27 typer. Eutinfundet blev publiceret af E. Nöbbe og må antages at være nedlagt omkr. 1230. (14).

3. Også det tredje fund er gammelt og kun ufuldstændigt overleveret. Det er gjort 1775 eller kort forinden ved Östra Tomarp (Tommerup) i Skåne, en halv snes km vest for Simrishamn. Dets omfang kendes ikke,

men antikvitetstegner C. G. G. Hilfeling har aftegnet en halv snes stykker, på hvilket grundlag Galster udarbejdede en fundliste (15). 11 af mønterne var brakteater (1 Braunschweig, 2 Hildesheim, 3-4 Sachsen-Anhalt (?), 5 Mecklenburg (fig. 13), 6 Hamburg, 7-8 Goslar (fig. 14), 9-10 Lübeck, 11 Magdeburg). Også dette funds nedlægningstid dateres til omkr. 1225 (16).

Fig. 13-14. Brakteater fra Mecklenburg og Goslar fra Östra Tomarp-fundet i Skåne, c. 1775. Nedlagt o. 1225. Tegnet af C. G. G. Hilfeling

4. Endnu et skånsk fund bør nævnes, selv om det som omtalt er temmelig ubearbejdet. Det blev gjort 1848 i Kämpinge nær Falsterbo og bestod af mindst 505 mønter. Der var ingen danske, men svenske og norske samt iflg. Haubergs udskrift fra fundinventaret i Stockholm (17) »75 tyske Brakteater, større, prægede for Biskopper og andre geistlige Personer«.

Fundet har vistnok aldrig været underkastet nogen videnskabelig undersøgelse, og da Richard Gaettens for en snes år siden i Kungliga Myntkabinettet i Stockholm fandt dele af et brakteatfund, som han efter aftale med Myntkabinettets leder Nils Ludvig Rasmusson publicerede, vovede han ikke at identificere det restituerede fund med Kämpinge-fundet, hvad der – i det mindste overfladisk set – nok kunne være en mulighed for, selv om også mindst et andet gammelt svensk fund (Dalsland 1798) kunne komme på tale. Det kan derfor næppe her lønne sig at gå i detaljer med Gaettens' fund, som rekonstrueret fra de stock-

holmske skuffer bestod af 65 plus 2/2 brakteater. Fundet må være nedlagt i slutningen af 1100-tallet, i hvert fald efter 1185 (18).

Flere samlede brakteatfund fra Danmark synes ikke kendt. Næste gang typen optræder, er den så reduceret i størrelse, at den er gået over til at blive en hulpenning. Det er i det berømte Ribefund, nedlagt 1247, og ligeledes publiceret af Georg Galster (19). I en skat på 1257 mønter, hovedsagelig engelske sterlinge, var der syv lybske og én hamborgsk hulpenning (fig. 15 og 16).

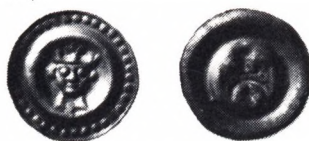

Fig. 15-16. Hulpenninge fra Lübeck og Hamburg fra Ribe-fund I, 1911, nedlagt 1247. FP 1231.455 og 454, vægt 0,48 og 0,49 gram.

Enkeltfundne brakteater kendes der nogle stykker af, men de er ikke almindelige. Uden at garantere for listens fuldstændighed kan nævnes en brakteat fra ærkebisp Wichman af Magdeburg (1152-92), slået i Halle (fig. 17) (20). Den er omdannet til et smykke og

Fig. 17. Brakteat fra erkebisp Wichman af Magdeburg (1152-92), præget i Halle. Omdannet til smykke ved hjælp af bagklædning af metal, om hvilket randen er bøjet. Fundet 1857 ved Antvorskov. Nationalmuseets 2. afdeling, 16127. Vægt i nuværende tilstand 2,87 gram.

Fig. 18. Brakteat fra ærkebispedømmet Bremen, beg. af 1200-tallet. Fundet i Æbelholt kloster 1957. FP 2503.9. Vægt 0,59 gram.

blev 1857 fundet ved Antvorskov kloster. For en snes år siden blev der fundet to bremiske brakteater henholdsvis i Æbelholt kloster (fig. 18) og i Sønder Starup kirke, de er fra begyndelsen af 1200-tallet (21). Endelig må nævnes et fragment af en ubestemmelig brakteat, med ørne- eller griffelhoved i port, som i begyndelsen af dette århundrede blev fundet i Roskilde (22).

Det kan sammenfattende siges, at man i Danmark i 1100- og begyndelsen af 1200-tallet ikke egentlig har haft de tyske brakteater i daglig brug. De kendes ikke fra periodens andre møntfund, heller ikke fra det blandede Bårarp-fund fra Halland, der ligesom Øster-Uttrup-fundet må være nedlagt omkr. 1157, og som i øvrigt består af Svend Grathes østdanske mønter, blandet med hans jyske brakteater og tilsvarende norske mønter af den såkaldte Dæli-type samt endelig en enkelt gotlandsk mønt (23).

En helt anden sag er, at brakteattekniken også har været kendt herhjemme i forbindelse med prægningen af de små jyske brakteater fra 1150'erne og 1160'erne.

Tilbage står at omtale et mærkværdigt fund, der jævnlig har været omtalt i den numismatiske litteratur, men som vist i almindelighed ikke er særlig kendt. Det er det såkaldte brakteatstempel fra Havrebjerg i Vestsjælland, om hvis fundomstændigheder intet nærmere desværre kendes. Det blev først kendt ved at blive forelagt i Numismatisk Forening i København

og kort efter – 1893 – omtalt i et tysk numismatisk tidsskrift, hvorefter det jævnlig har været omhandlet. 1899 blev det købt af Den kgl. Mønt- og Medaillesamling fra ejeren, kancelliråd Østergård, Hillerød (tidligere Sorø), efter at man 1894 havde fået en galvanoplastisk kopi af kæmner Levinsen, Sorø. Hauberg indførte det således i Fundprotokollen: »tydsk (?) Brakteatstempel fra Middelalderen. Det opgives at være fundet ved Havrebjerg ved Slagelse« (24).

Stykket er af kobber, 61 mm langt, 29 mm bredt og 3,5 mm tykt, vægt 48,43 gram. På den ene side (fig. 19) er der udkast til en tegning af en biskop, indrammet af en dobbeltring, på den anden side er der dels en skitse til et udkast og dels en endelig tegning, der er

Fig. 19-20. Stempel af kobber til prægning af smykkebrakteat med to udkast før den endelige fremstilling. Motivet er biskop med mitra, inful og pallium. Han holder med sin venstre hånd om bispestaven, over højre skulder en liljesmykket krone og mellem mitraens spidser et kors. Indskrift kun antydnet. Skal være fundet ved Havrebjerg nord for Slagelse i begyndelsen af 1890'erne. Vægt 48,43 gram.

indrammet af en dobbelt ring, indpunslet med tæt sammenstillede punkter, diameter 32 mm (fig. 20). Bisen har mitra, kronet af kors, samt inful (nedhængende hånd fra mitra) og pallium. I sin højre hånd holder han en bispestav, mens der på hans venstre side er anbragt en krone, som foroven afsluttes af en dobbelt lilje. Der er antydning af en omskrift, men de enkelte bogstaver er for det meste blot antydning ved en lodret eller vandret streg. Muligvis er begyndelsesbogstavet et »V«.

Allerede for længe siden er stykket blevet forklaret som et stempel beregnet til fremstilling af smykkebrakteater, altså ikke til mønter. Det har ingen brugspor og er vel næppe kommet i anvendelse. Motivet er stærkt beslægtet med motivet på et par brakteater, præget for ærkebiskop Hartwig af Bremen (fig. 21-22), mens man for liljekronens vedkommende har henvist til en Mauritius-brakteat fra Magdeburg (fig. 23). Med hensyn til Bremenmønterne, så troede man tidligere, at de var fra Hartwig II von Uthlede (1184-1207), men det er nu påvist, at de er fra Hartwig I von Stade (1148-68). Mauritius-brakteaten må dateres til omkr. 1160 (25). Man kunne følgelig datere vort stempel til perioden 1160-1200, næppe meget senere, idet smykkebrakteaterne på vore breddegrader især synes brugt i perioden 1050-1200.

Motivmæssigt er stemplet beslægtet med den for nogle år siden i Pedersborg ved Sorø fundne smykkebrakteat af forgyldt bronzeblik, diameter 31 mm. Den blev publiceret således af Niels-Knud Liebgott (26): »Motivet forestiller en kronraget, gejstlig person. Det korsprydede pallium lader formode, at det er en ærkebiskop. I den opløftede højre hånd holder han en bispestav, i den venstre en bog«. Indskriften er ulæselig. Dateringen sættes forsøgsvis til 1100-1150, hvilket måske er lige tidligt nok.

Fig. 21-23. Til sammenligning med stemplets bispefremstilling vises to brakteater fra Bremen, ærkebisp Hartwig I von Stade (1148-68), 21-22. Begge ligger i Møntsamlingen uden proveniens, men 22 optaget i Beskrivelsen 1791, I. classe, 160. Vægt 0,63 og 0,64 gram. 23 Magdeburg, Mauritius-brakteat, omkr. 1160, fra C. J. Thomsens samling, 6736. Vægt 0,98 gram.

Hvis vi vender tilbage til Havrebjerg-stemplet og dets motiv, så kunne to forklaringer være mulige. Den ene er, at det må være en hellig biskop, der er fremstillet. Herfor taler den liljesmykkede krone og korset over mitra, mens der rigtignok mangler en glorie. Den anden forklaring er, at billedet forestiller en bestemt biskop, der ligefrem har været i live, da stemplet blev fremstillet. Her har Georg Galster for nylig i samtale med undertegnede foreslået, at stykket kunne have forbindelse med biskop Valdemar af Slesvig, Knud V.s posthume og illegitime søn (1158-1236), der 1192 prøvede at blive dansk konge, og som to gange blev valgt til ærkebiskop af Bremen, nemlig 1192 og 1208. I tiden mellem disse to valg havde han som dansk statsfange siddet i Søborg slot i hele 14 år fra 1192. Under hans første kortvarige episcopat skal borgerne i Bremen have slået mønt med hans billede, men disse mønter kendes ikke (27).

Et indicium for, at det virkelig er bisp Valdemar, er kombinationen af krone og mitra, som netop i 1192 kunne passe på hans situation. Desuden afhængigheden af motivet i en af hans forgængeres bremiske møn-

ter, og endelig det antydede »V« i begyndelsen af indskriften. Smykkebrakteatstemplet skulle så være en efterligning af en af hans bremiske mønter og være bestemt for propaganda i forbindelse med hans danske planer. Dette må forblive en hypotese, som først kan sandsynliggøres, når en af Valdemars bremiske mønter måtte dukke op i et fremtidigt fund.

Uanset hvilken forklaring man vil give på stemplets motiv, hører det med, når man overvejer de tyske brakteaters udbredelse i Danmark. Denne har i 1100-tallet ikke været stor. De kan eftervises i det for snart 300 år siden gjorde Øster Uttrup-fund, om end antallet er usikkert. For Kämpinge-fundets vedkommende må man afvente, om det bliver muligt at foretage en bearbejdelse, før det indgår som led i diskussionen. Fra begyndelsen af 1200-tallet har vi ét sikkert skånsk skattefund samt Bünstorf-fundet fra det nationalt set blandede område ved Slesvigs sydgrænse, hertil kommer et par løsfund. De beskedne rester af foldet sølvblik fra Aggersborg kirke kan derfor ikke siges at være uden betydning i sammenhængen. De viser, at de tyske brakteater må have været brugt ved Limfjorden i længere tid, og at deres optræden i Øster Uttrup-fundet 1157 ikke blot skyldtes en tilfældighed.

Noter

1. Nationalmuseet, Den kgl. Mønt- og Medaillesamlings fundprotokol (FP) 3528, specielt nr. 290-91. Om udgravningen, se Græbe og Roesdahl 1977.
2. Vedr. henvisningerne, se Galster 1917 og Litteraturlisten.
3. Kluge 1976 og 1979.
4. Weschke 1977.
5. Kluge 1979, s. 127.
6. Hatz 1974.
7. Galster 1931, s. 240-42. Senere skrev Galster mere udførligt om fundet, se Galster 1935 A. Om fundstedet, se Galster 1977.
8. Gaettens 1959, nr. 29.
9. Man kan her tænke på en brakteat fra abbediet Nordhausen, o. 1157, og den fig. 22 afbildede brakteat fra Bremen, Beskrivelsens I. classe, 159-60, se Galster 1943, s. 39 f.
10. Hess 1974, s. 120.
11. FP XXII omfatter ikke mindre end 70 sider i Møntsamlingens ældste fundprotokol, s. 22-91.
12. Galster 1917 og 1955.
13. Vilh. la Cour i Sønnerjyllands Historie I, 1931, s. 485. – Om stednavnet Bünstorfs danske eller tyske oprindelse udtaler la Cour sig lidt forskelligt, sammesteds s. 212, 286 billedteksten og s. 485. – Korrekturnote: Beretningen om barnemordet i Bünstorf i 1180'erne og den nære slægtsforbindelse mellem indbyggerne i Bünstorff og Emkendorf taler for, at Bünstorf på dette tidspunkt har været tysk. Se *Godeschalcus und Visio Godeschalci*, udg. E. Assmann, *Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. 74, Neumünster 1979, s. 93-105.
14. Nöbbe 1929 og 1930. Tak til Dr. habil. Gert Hatz, Museum für Hamburgische Geschichte, Münzkabinett, der ved et nyligt besøg lod mig gennemgå den slesvig-holstenske afdeling af den tyske numismatiske kommissions fundcharte.
15. Galster 1935.
16. Thordeman 1936, fund 33 a.
17. P. Haubergs Uddrag af Kongl. Antiquitets Archivets och Kongl. Myntkabinettets Inventarium, Stockholm 1889, Møntsamlingens manuskriptsamling, XVII B 204. Stockholm inv. 1468. Thordeman 1936, fund 4.
18. Gaettens 1963.
19. Galster 1916. FP 1231.454-55.
20. Nationalmuseets 2. afdeling, inv.nr. 16127.

21. FP 2503.9 og 2508.100, se Galster 1957-58, s. 219 og 224 med illustration.
22. FP 1440.
23. Stockholm inv. 20003, Thordeman 1936, fund 5. Takket være stor velvilje fra ledelsen af Kungl Myntkabinettet Statens museum för mynt-, medalj- och penningväsen har undertegnede fået tilladelse til at bearbejde fundet med henblik på publicering.
24. FP 782, kopien GP 1185. Omhandles af Halke 1893, Erbstein 1893, Menadier 1895, Thordeman 1936, s. 218 og Galster 1950, s. 47 f.
25. Jensen 1978.
26. Liebgott 1977, s. 130 f.
27. Jesse 1936, s. 188-91 og Löning 1937, s. 141-43. Se i øvrigt O. H. May, Regesten der Erzbischöfe von Bremen, I, Bremen 1937, s. 174, Arnoldi Chronica Slavorum, ed. I. M. Lappenberg & G. H. Pertz, Hannover 1868, s. 185 og Arnold af Lybeks Slavechronike, overs. af P. Kierkegaard, 1885, s. 236. For en nyttig diskussion i forbindelse med manglende præcision i den danske oversættelse takker jeg min kollega Anne Kromann. – Skyum-Nielsen 1971, s. 233-35.

Litteratur

- Beskrivelsen 1791: *Beskrivelse over Danske Mynter og Medailler i den Kongelige Samling*, I-II, Kbhvn. 1791. Folioudgave i 2 bind.
- Bircherod, 1701: T. B. Bircherod, *Specimen antiquæ rei monetariæ Danorum*, Kbhvn. 1701
- Erbstein, 1893: J. Erbstein, Zum Brakteatenstempel von Haverbjerg, *Blätter für Münzfreunde*, Leipzig 1893, sp. 1810-13.
- Gaettens 1959: [R. Gaettens] *Münzen der Hohenstauffenzeit*, I, *Bank Leu-A. Hess, Auktion nr. 12*, Basel 2.-3. juni 1959, nr. 29.
- Gaettens 1963: R. Gaettens, Deutsche Brakteaten des 12. Jahrhunderts aus einem schwedischen Funde des 18. Jahrhunderts, *Blätter für Münzfreunde und Münzforschung*, Bd. 23, hft. 3, Lübeck 1963, s. 97-111.
- Galster 1916: G. Galster, A Find of English Coins at Ribe, Denmark, *Numismatic Chronicle* 1916, London, s. 378-98.
- Galster 1917: G. Galster: *Der Bünstorf-Brakteatenfund*, Berlin 1917, særtryk fra *Berliner Münzblätter*, 67 s., 8 tvl.
- Galster 1931: G. Galster, Møntfundet fra Grenaa og de jydsk penninge fra tiden 1146-1234, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1931, s. 207-64.
- Galster 1935: G. Galster, Møntfundet fra Tommerup 1775, *Moneta. Meddelanden från Skånes numismatiska Förening*, I, 2-4, 1935, s. 42-50.
- Galster 1935 A: G. Galster, Møntfund fra Danmark og Norge før år 1696, *Numismatisk Forenings Medlemsblad*, XIV, 1935, s. 329-334, 337-342.
- Galster 1943: G. Galster, Mønterne af I. Classe i Beskrivelsen af 1791, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1943, s. 21-55.
- Galster 1950: G. Galster, Nogle middelalderlige hængesmykker, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1950, s. 43-48.
- Galster 1955: G. Galster, Bünstorf-fundet 1827. Tillæg og rettelser, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1955, s. 127-133.
- Galster 1957-58: G. Galster, [Årsberetning for] Den kongelige Mønt- og Medaillesamling 1957, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1957-58, s. 216-27.
- Galster 1977: G. Galster, Uttrup-møntfund 1696 og 1708, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1977, s. 172-74.
- Græbe og Roesdahl 1977: Henrik Græbe og Else Roesdahl, Kirken ved Aggersborg, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1977, s. 14-25.
- Halke 1893: H. Halke, Über einen in Dänemark gefundenen Brakteatenstempel, *Blätter für Münzfreunde* 1893, sp. 1810-13.

- Hatz 1974: G. Hatz, Zum vorhansischen Münzumlauf auf Gotland. Der Schatzfund von Burge, *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*, bd. 60, 1974, s. 19-34.
- Hess 1974: W. Hess, Eschweger Brakteaten, *Hessische Heimat*, 24. Jg., 1974, s. 116-23.
- Jensen 1978: J. Steen Jensen, Ny jysk Skt. Mauritiusmønt, *MIV* 8, 1978, s. 74-75.
- Jesse 1936: W. Jesse, Zum ältesten Münz- und Geldgeschichte Bremens, *Bremische Jahrbücher* bd. 36, 1936, s. 182-208.
- Kluge 1976: B. Kluge, *Brakteaten. Deutsche Münzen des Hochmittelalters. Kleine Schriften des Münzkabinetts Berlin*, Hft. 2. 1976.
- Kluge 1979: B. Kluge, Probleme der Brakteatenforschung. *Forschungen und Berichte*, bd. 19, Berlin 1979, s. 129-38.
- Liebgott 1977: N.-K. Liebgott: Keramikfundene fra voldstedet Pedersborg ved Sorø, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1977, s. 118-71.
- Löning, 1937: G. A. Löning, *Das Münzrecht im Erzbistum Bremen*, Bremen 1937.
- Menadier 1895: J. Menadier, *Deutsche Münzen III*, Berlin 1895 s. 28-39.
- Nöbbe 1929 og 1930: E. Nöbbe, Der Brakteatenfund von Eutin 1904, *Nordelbingen* bd. 7, Flensburg 1929, s. 23-34; enslydende i *Blätter für Münzfreunde* bd. 18, 1930, s. 4-10.
- Sammlung Bonhoff: *Sammlung Dr. med. F. Bonhoff, Hamburg*, Teil I. *Deutsche Münzen des Mittelalters. Busso Peus Nachf., Frankfurt, Auktion* nr. 293, 27.-28. oktober 1977.
- Skyum-Nielsen 1971: N. Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave*, Kbhvn. 1971.
- Thordeman 1936: B. Thordeman, Sveriges Medeltidsmynt, *Nordisk Kultur*, bd. 29, Mønt, 1936.
- Thordeman 1936: B. Thordeman, Ein eigenartiges Münzpräegerät, *Acta Archaeologica*, bd. VI, s. 215-28.
- Weschke 1977: [J. Weschke:] *Brakteaten der Stauferzeit 1138-1254. Aus der Münzensammlung der Deutschen Bundesbank*. Frankfurt a.M. 1977.